

КАК ДА РАЗБИРАМЕ ПОВЕДЕНИЕТО НА ДЕТЕТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛНО ПОВЕДЕНИЕ

Звездица Пенева-Ковачева
Сдружение за педагогическа
и социална помощ за деца FICE-България

Как да разбирате поведението на дететою

Част от ключовите професионални компетенции в педагогическата работа са свързани с умението да разбираме поведението на детето, демонстрирано тук и сега. Разбирането му от страна на педагога означава да си отговорим на въпросите: защо се проявява това поведение, каква е причината за него, как да повлияем на детето така, че ако поведението е нежелано, повече да не се прояви... Въпроси, които си задаваме всеки път, когато сме изправени пред трудна ситуация в професионалното си ежедневие.

Всяка форма на поведение, за да се прояви, се нуждае от нещо, което я предизвиква и поражда; нещо, което се случва или се е случило и в отговор на него се проявява конкретното поведение. От друга страна, поведението се научава и затвърждава, ако последиците от това поведение са положителни за отделния индивид. *Желаното и нежеланото поведение (добро и лошо, нормално и анормално) се ръководят от едни и същи закони.*

Когато едно дете или младеж прояви лошо поведение, ние използваме механизмите на санкцията. Разбирането на поведението на детето има за цел да измести акцента от зоната на санкциите и наказанията в зоната на откриване на причините за това поведение и тяхната промяна.

Веригата С – Р – П

Р означава реакцията или поведението – това, което индивидът прави. **Р** може да се опише с изразеното поведение. Поведението, което наблюдаваме – това могат да бъдат действия, постъпки, но така също мисли, чувства, идеи, представи и т.н. Това поведение понякога е доста трудно да се наблюдава, но това не означава, че е по-малко значимо. Затова трябва да се използват и индиректни методи за наблюдение, както и много разговори.

С означава стимул, ситуация, среда, или иначе казано – всичко, което е присъствало (или се е случило) непосредствено преди демонстрирането на поведението и по този начин е предизвикало това поведение. Всъщност **Р** (демонстрираното поведение) е отговор на **С** (определена среда, ситуация

или стимул). Може да се говори за физически стимули, когато става въпрос за това, че стимулите идват от физическата ни среда: обзавеждане, мебели, уреди и т.н. Освен физическите има и социални стимули – това, което правят останалите хора.

П са последствията (или това, което следва). Всеки път, когато се демонстрира едно поведение, или **P**, се влияе върху обкръжението. Това означава, че това поведение има последствия, които се преживяват като позитивни – и така се увеличава вероятността поведението да бъде повторено, или негативни – вероятността поведението да се повтори намалява.

*Тази основна схема означава, че когато искаме да повлияем върху поведението на едно дете, е необходимо да се работи не толкова по отношение на самото поведение (**P**), а по отношение на ситуацията, средата, стимулите (**C**), както и по отношение на последствията.*

Ако създадем подходящ стимул, ще предизвикаме подходяща реакция. За щастие развитието на науката и в частност бихевиористичната теория, научните доказателства и практиката са довели до усъвършенстване на тази схема, като са прибавени два нови елемента: личността на индивида и влиянието, което се оказва върху индивида в по-дългосрочни измерения. Така че в резултат на това основната схема може да се представи по следния начин:

$$C - L - P - \Pi - V$$

L се отнася до организма, личността, до състоянието, в което се намира индивидът, което има значение за научаването или ненаучаването.

V се намира след последствията. Това е влиянието, което оказват последствията върху индивида, какъв е резултатът от поведението за конкретния индивид и честотата на връзката **P – Π.**

1. Усилване или угасяване на поведението (според традиционната схема

$$C - P - \Pi)$$

Практиката показва, че има само два начина, по които може да се влияе на поведението. Нито един от тях не е свързан с пряка работа с поведението. Единият начин е свързан с работа по отношение на стимулите/средата/ситуацията (**C**); другият – с промяна на последствията (**Π**).

– **Връзката $C - P$**

Много от ежедневните действия стават почти автоматични чрез действието на определени стимули. Една част от проблемното поведение ще се промени, ако променим ситуацията и обкръжението на човека.

– **Връзката $P - \Pi$**

Едно поведение, чието проявяване води до позитивни последици за индивида, би трябвало с нарастваща честота да се повтаря при сходни ситуации. Ние казваме, че такова поведение се *подкрепя* или е *награждавано и поради това подсилвано*.

Позитивно подсилване/усилване

Децата трябва да живеят с усещане за успех.

Позитивното подсилване е свързано с това, че последствията от едно поведение за определен индивид са положителни. Тогава то е позитивно подсилено/усилено. Позитивното подсилване се свързва с поощренията и наградите, но невинаги има материални измерения. Благодарение на тези положителни подкрепления детето получава нещо приятно и добро, нещо, което му доставя удоволствие и приятно преживяване, като следствие от демонстрирането на желано поведение. Тази своеобразна награда се възприема от детето като резултат или последица от неговото поведение. **Поради това положителното подкрепление създава предпоставки желаното поведение да се прояви отново.** Можем да подкрепяме положително детето по различни начини – **награди, подаръци, жетони.** Доста често добрата дума, милувката, усмивката, вниманието и похвалата оказват по-голямо подкрепящо въздействие върху детето от материалните стимули и награди.

Позитивното подсилване/усилване на поведението е удачно да се ползва при формиране и изграждане на нови форми на поведение или затвърждаване на съществуващи вече модели на желано поведение. Понякога ние неволно можем да „подсилим позитивно“ определена нежелана форма на поведение.

Негативно подсилване

Поведението може да бъде подсилено и по друг начин. Това може да се случи, когато едно поведение прекъсва нещо, което е неприятно за определен индивид. Тогава говорим за негативно подсилване/усилване. Често понятието негативно усилване се идентифицира с понятието санкция, но това не е вярно. Както позитивното, така и негативното подсилване влияят върху поведението, като го усилват и затвърждават, и по този начин се увеличава вероятността това поведение да се прояви отново.

Потискане/Угасяване

При **потискането/угасяването** поведението се **игнорира и не води до последици за детето, които обикновено е получавало като резултат от своето поведение.** Обикновено едно поведение, за да се затвърди и продължи да съществува, е било следвано от някакъв резултат, който е действал като подкрепление за детето. Всяко поведение (положително и отрицателно) е резултат от минали подкрепления. При угасяването детето открива, че подкреплението, което обикновено е следвало като резултат от неговото поведение, вече не се проявява. Например, ако **едно дете, търсейки вниманието на възрастните, е открило, че когато плаче, винаги някой възрастен го обгражда с внимание (говори с него, пита го защо плаче и т.н.), се научава, че използвайки плача, може винаги да разчита на внимание.** С други думи, неговото поведение е положително

подкрепяно от възрастните. Така детето може да започне да използва „плаченето“ винаги когато желае някой да му обърне внимание. Ако в един момент възрастните престават да му обръщат внимание, когато плаче, те ще задействат механизмите на потискането/угасяването.

Когато **нежеланата форма на поведение се редуцира с помощта на угасяването, тя не бива да получава никакво подкрепление.** Това е изключително важна особеност, която трябва да се има предвид. Ако се върнем към примера с плаещото дете, търсещо внимание, и на детето се обърне внимание, когато то започне да реве и крещи, поведението не само че не се угасява, но се затвърждава по един специфичен начин. Детето се научава, че ако не му обръщат внимание, докато плаче, то трябва да почне да крещи. Ако и тогава не получи внимание, трябва да започне да чупи и т.н.

Предизвикателно поведение

Терминът „предизвикателно поведение“ се ползва от 80-те години на миналия век. Предизвикателното поведение засяга това, което може да бъде заплаха за благосъстоянието и сигурността на индивида или други хора. Също така то засяга някои от основните характеристики, които определят качеството на живота. Това са благосъстоянието на човек, достъпът му до обществото, услугите и обучението и не на последно място – емоционалното състояние и възможностите за комуникация.

Поведението на детето винаги има някаква цел

Предизвикателното поведение често има за цел да обърне внимание към значителна тревога или проблем вътре в индивида, в семейството или в средата.

1. Предизвикателното поведение е реакция на индивида, обикновено предизвикана от определена „предизвикателна“ среда, в която детето е принудено да живее. Често това е и израз на незадоволството от начина, по който децата и младежите живеят, невъзможността да общуват и да бъдат посрещани техните нужди. Много специалисти смятат, че предизвикателното поведение често се проявява там, където организацията на ежедневието е структурирана по начин, който е удобен и обслужва организацията и персонала, който работи, вместо самите деца, които имат определени нужди.

2. Предизвикателното поведение е форма на общуване. Всъщност децата/хората комуникират не само чрез езика и думите, но и чрез своето поведение. Това се отнася особено силно за тези, които не могат да общуват по конвенционалния начин, не са усвоили езика или не могат да кажат на останалите какъв е проблемът и какво ги притеснява. Проявите на подобни поведения представляват послания и съобщения, които могат да ни кажат много за самия

човек и качеството на неговия живот. Освен това чрез предизвикателното поведение детето/младежът всъщност комуникира с външния свят.

Причини за предизвикателното поведение

Много често фокусът се поставя върху видимото поведение на децата и се пропуска обстоятелството, че всяко поведение преди всичко е комуникация и че в основата на поведенческата реакция стоят сложни механизми, които се задвижват по различни причини. Тези причини могат да се обособят в няколко групи, като всяка група причини изисква различен и строго специфичен подход към предизвикателното поведение.

- Причини, свързани с взаимоотношенията на децата с възрастните (неправилна комуникация, нарушения в границите, отношение към авторитетите и други).

- Причини, свързани с взаимодействията на децата с връстниците им (борба за лидерство, борба за обекти, разминавания в начините на общуване, поведение за привличане на вниманието и други).

- Причини, свързани с обкръжаващата среда (шум, светлина, мирис, ограничен достъп до средата и други).

- Причини, свързани с телесни и сензорни усещания на детето.

- Причини, свързани с личностовата структура на децата (аутистични, психотични, невротични деца).

- Причини, свързани с личната история на детето (проблеми в семейната структура, negliжиране, преживяно насилие, непълно семейство).

- Причини, свързани с разстройства в привързаността или отделяне от семейството.

Предизвикателното поведение не е диагноза и не се проявява от само себе си. То е по-скоро израз на проблеми, обусловени от лични и социални фактори, а често и от тяхната комбинация и взаимосвързаност. Многобройните изследвания показват, че личностните и индивидуалните особености – обучителни трудности, дискомфорт, емоционална или физическа травма, могат да доведат до различни прояви на предизвикателно поведение.

Наблюдението като техника за оценка и разбиране на предизвикателното поведение

Оценката на поведението, уменията и социалната компетентност на детето е свързана с наблюдение. Наблюдението е целенасочен процес на събиране и регистриране на информация относно поведението на детето в различните области от живота. Данните от наблюдението дават информация за особеностите и ежедневието на детето и ориентират по отношение на силните страни и проблемните му области. Наблюдението помага да бъдат изведени и основните приоритети в работата и служи като ориентир и база за сравнение на ефективността от работата. Наблюдението трябва да се обсъжда в екипа (за

да бъде то по-малко субективно) и резултатите от него трябва да се покажат и обсъждат с детето и родителите му. Това налага наблюдението да бъде добре описано.

Какво се наблюдава?

Наблюдава се как детето се храни, как общува с другите, как разговаря, как се отнася към своите задължения, как се отнася към себе си и към другите – изобщо всичко, което се случва във и с живота му тук и сега. Но всъщност, общувайки с други деца и професионалисти, детето се показва и разкрива и предоставя доста голям материал за наблюдение. Затова понякога е трудно професионалистът да се ориентира в разнообразието на детските постъпки, действия и живот, както и какво да наблюдава. Съществува една максима, според която личността на детето е сбор от различните му поведения. А поведение е всичко това, което прави детето, т.е. подреждането на вещите, сбиването с друго дете, вербалната агресия, плач или кикот, липсата на внимание, отиването или неотиването на училище. Това са поведенчески актове. За да направи един или друг поведенчески акт, детето се нуждае от определени умения. Така че, наблюдавайки поведението, професионалистите добиват впечатления и за наличието и/или липсата на определени умения.

Наблюдение на факти или интерпретация

Много често в професионалното си ежедневие сме склонни да правим изводи не от гледна точка на наблюдаваните факти, а да интерпретираме. Често става въпрос за различни гледни точки, за различни тълкувания на едно и също нещо. Понякога съдим и лепваме етикети прибързано, не умеем да разделим поведението на детето от неговата личност. Това често може да доведе до погрешни изводи и решения от професионалистите, които могат да окажат значително негативно влияние върху по-нататъшното развитие на детето. Например Иван в междучасието нагрубява свой съученик. Казваме, че Иван е лош. Правилно е да опишем ситуацията по следния начин: „Иван в междучасието прояви лошо поведение, изразяващо се в употреба на обидни думи към Петър“.

Важни правила

1. Бъдете конкретни и специфични и описвайте ситуацията с ясни думи и изречения. Описвайте наблюдаваното поведение и правете разлика между това, което виждате, и вашето мнение по отношение на това, което виждате.

2. Разделете ситуацията или събитието, което наблюдавате, на малки поведенчески модели или събития.

В примера по-долу в първия случай се изразява мнение, във втория се описва обективно определено събитие или поведение.

**„Вчера Иван беше много груб към Петър.“
„Вчера Иван и Петър играха футбол. Иван се подхлъзна, падна и след
това ритна силно Петър по крака.“**

Настоящата статия изразява експертното мнение на Сдружение за педагогическа и социална помощ за деца ФИЦЕ – България. В нея са използвани материали от:

– Обучителен модул „Работа с деца и младежи с девиантно поведение и делинквенция“, създаден по проект TRACE от експерти на ФИЦЕ – България, и Холандския институт за младежта (NJI).

– Обучителен модул „Как да работим с поведението на детето“, създаден по проект TRACE от експерти на ФИЦЕ – България, и Холандския институт за младежта (NJI).

– „Стръкчета надежда...“ Сборник с материали, изготвени от фондация „Лумос“ във връзка с подкрепа на деца и младежи с предизикателно поведение от ДДУИ в с. Медвен, Сливен, 2013 г.

HOW TO UNDERSTAND CHILDREN'S CHALLENGING BEHAVIOR

✉ **Mrs. Zvezditsa Kovacheva**
Association for Pedagogical and
Social assistance for Children
FICE – Bulgaria
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: ficebg@prolink.bg